

Georgios Phrantzes, *Chronicon. Vol. I edidit I. B. Papadopoulos. Lipsiae, B. G. Teubner, 1935. Σελ. XXXIV-201. (Bibliotheca Teubneriana 1954).*

I. B. Papadopoulos, *Phrantzes est-il réellement l'auteur de la grande chronique qui porte son nom? Extrait des Actes du IVe Congrès International des études byzantines. (Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, tome IX, Sofia 1935, σελ. 177-189).*

Τὸ Χρονικὸν τοῦ Φραντζῆ εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιότερων μέχρι σήμερον σφωζομένων πηγῶν διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Βυζαντίου· κριτικὴ ἔκδοσις αὐτοῦ ἐπομένως ἦτο ἀναγκαιοτάτη. Ὁ κ. Παπαδόπουλος ἀνέλαβε νὰ συμπληρώσῃ τὸ κενὸν τοῦτο, κατόπιν δὲ πολυετοῦς ἐρεύνης μᾶς παρουσιάζει ὑπὸ τὸν ἀνωτέρω τίτλον (ἀρ. 1) τὰ δύο πρῶτα βιβλία τοῦ χρονικοῦ, ἡ ἔκδοσις τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου βιβλίου τοῦ ὁποίου μετὰ τῶν σχετικῶν πινάκων, δὲν θὰ βραδύνη.

Πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ τούτου οὐδενὸς κόπου ἐφείσθη ὁ κ. Παπαδόπουλος· ἀνέτρεξεν εἰς τὰ γνωστὰ μέχρι τοῦδε χειρόγραφα τὰ περιέχοντα τὸ Χρονικὸν καὶ εἰς διαφόρους τῆς Δυτ. Εὐρώπης βιβλιοθήκας ἐναποκειμένα καὶ ἀνεσκάλευσε μὲ ἀφθαστον ζήλον διαφόρους ἰδιωτικὰς βιβλιοθήκας φιλομουσῶν ὁμεγενῶν καὶ τινων δυσπροσίτων ἱερῶν Μονῶν, ἔνθα ἀνεκάλυψεν ἄγνωστα μέχρι τοῦδε εἰς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον χειρόγραφα περιέχοντα τὸ Χρονικόν. Οὕτως ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων τοῦ Χρονικοῦ ἀνῆλθεν εἰς εἰκοσιδύο, τὰ ὁποῖα, πλὴν ἑνός, ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν του ὁ ἐκδότης κατὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐπομένως ἔχει καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι βασίζεται ἐφ' ὅλης τῆς γνωστῆς σήμερον παραδόσεως τοῦ κειμένου τούτου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς προηγουμένας ἐκδόσεις τοῦ Χρονικοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μὲν παλαιότερα τοῦ Fr. Car. Alterus τῆς Βιέννης τοῦ 1796 βασίζεται μόνον ἐπὶ τοῦ χειρογράφου τοῦ Μονάχου (Cod. Monac. gr. 239), ἡ δὲ τοῦ Imm. Bekker τῆς Βόννης τοῦ 1838 ἐπὶ τε τοῦ ἐν Μονάχῳ κώδικος καὶ τοῦ ἐν τῇ Ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ἐναποκειμένου (Cod. Paris. Bibl. Nat. suppl. gr. 80). Τῶν 21 χρησιμοποιηθέντων χειρογράφων τὴν ἀξίαν καθορίζει ἐπιτυχῶς ἐν τοῖς προλεγομένοις αὐτοῦ ὁ ἐκδότης.

Ἐκ τῆς πολυετοῦς συναναστροφῆς μὲ τὸ κείμενον τοῦ χρονικοῦ κατέληξεν ὁ κ. Παπαδόπουλος πολὺ ὀρθῶς εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ ὑπὸ τὴν σημερινὴν μορφήν καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Φραντζῆ φερόμενον Μέγα Χρονικὸν δὲν εἶναι τὸ ἀρχικὸν τοῦ Φραντζῆ κείμενον, ἀλλὰ διασκευὴ αὐτοῦ. Ἐκ τοῦ σημείου δὲ τούτου ὀρμώμενος ἐζήτησε νὰ ἀνεύρῃ τὰς πηγὰς, ἐξ ὧν ἀντλεῖ τὸ ὕλικόν του τὸ Μέγα Χρονικόν, ἀνατρέξας ἰδίως εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους καὶ ἱστοριογράφους εἰς τὸν Πορφυρογέννητον, τὸν Ζωναράν, τὸν Χωριάτην, τὸν Κίναμον, τὸν Νικηφόρον Γρηγοράν, τὸν

Ἰω. Καντακουζηνόν, τὸν Παρασπόνδυλον, τὸν Λεονάρδον τὸν Χῖον κλπ. Τὰς σχετικὰς παραπομπὰς εἰς αὐτοὺς εὐρίσκομεν ἐκάστοτε ἀναγεγραμμένας κάτωθεν τῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου. Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν πιστοποιεῖται καὶ ἐνταῦθα τὸ γεγονός, ὅτι οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἐγνώριζον πολὺ καλὰ τὰ εἰς τὴν ἑλληνικὴν συγγράμματα καὶ ὅτι δὲν ἐδίσταζον νὰ παραλαμβάνουν ἐξ αὐτῶν αὐτούσιον ἢ διασκευασμένον ὅ,τι ἐνόμιζον χρήσιμον πρὸς πλουτισμὸν τῆς συγγραφῆς των.

Ὁ κ. Παπαδόπουλος δὲν ἐσταμάτησεν ἕως ἐδῶ, ἀλλ' ἐξήγησε νὰ καθορίσῃ καὶ τὸν διασκευάσαντα τὸ Χρονικόν, ὡς τοιοῦτον δ' ἐκλαμβάνει τὸν χρηματίσαντα Μητροπολίτην Μονεμβασίας Μακάριον Μελισσηνὸν († 1585). Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ κ. Παπαδοπούλου, τὰ ὁποῖα εὐρίσκομεν ἐκτιθέμενα εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 ἀνωτέρω πραγματείαν αὐτοῦ, εἶναι τόσον πειστικά, ὥστε εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν ἀκολουθήσωμεν καὶ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι πράγματι ὁ Μητροπολίτης Μακάριος Μελισσηνὸς εἶναι ὁ διασκευάσας τὸ Χρονικόν τοῦ Φραντζῆ.

Ὁ κ. Παπαδόπουλος προχωρεῖ εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τοῦ Χρονικοῦ καὶ δέχεται ὅτι ὡς βάσις τῆς διασκευῆς τοῦ Μακαρίου ἐχρησίμειυσεν τὸ Μικρὸν Χρονικὸν ἢ ἐκτενέστερόν τι κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Φραντζῆ καταρτισθένος. (Πβλ. τὴν ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2 πραγματείαν αὐτοῦ σελ. 187).

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἔχομεν ἡμεῖς ἄλλην γνώμην. Παραδεχόμεθα δηλαδὴ ὅτι τὸ Μικρὸν Χρονικὸν δὲν ἐχρησίμειυσεν ὡς βάσις τοῦ Μεγάλου, οὔτε ἀποτελεῖ εἰδὸς τι Ἡμερολογίου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ Φραντζῆς καὶ ἔγραψε βραδύτερον τὸ Χρονικὸν του, ἀλλ' εἶναι περιλήψις τοῦ ἀρχικοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ, περιλήψις μάλιστα τοῦ τμήματος ἐκείνου τοῦ Χρονικοῦ, τὸ ὁποῖον ἀφορᾷ κυρίως εἰς τὰ γεγονότα τῆς Πελοποννήσου τῶν ἐτῶν 1413-1478. Τοιοῦτον εἶδους περιλήψεις διαφόρων βυζαντινῶν κειμένων συναντῶμεν ἀρκετὰ συχνὰ κατὰ τὸν 16ον, 17ον καὶ 18ον αἰῶνα. Αἱ περιλήψεις αὗται ἐν μέρει μὲν συντομεύουν καὶ ἀποδίδουν τὸ κείμενον εἰς ἀπλουστέραν γλῶσσαν, ἐν μέρει δὲ παραλαμβάνουν φράσεις ὁλοκλήρους αὐτολεξεί ἢ σχεδὸν αὐτολεξεί ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου, πολλάκις μάλιστα παρατίθενται αἱ ἔννοια ἀσυναρτήτως ἢ μία κατόπιν τῆς ἄλλης. Καὶ τὸ Μικρὸν Χρονικὸν πράττει οὕτως: ἀρκεῖ ἴσως ἐνταῦθα νὰ παραπέμψω εἰς τὴν σελ. 1057-1058 τῆς ἐκδόσεως τοῦ Migne τόμ. 156. Ἀκόμη καὶ τὴν συνήθη φράσιν τῶν περιλήψεων τοῦ εἴδους τούτου: «ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον... ἐπανέλθωμεν» συναντῶμεν εἰς τὸ Μικρὸν Χρονικὸν (βλ. Migne, 156 σελ. 1064 στίχ. 1-2). Πβλ. ἐπίσης ἐκδ. Παπαδοπούλου ἰδίως σ. 122, 13, 127, 1,-2 137, 21, 138, 21, 141, 17, 144, 12, 150, 3, 151, 5-7, 159, 1, 162, 6, 199, 1 κλπ., ἔνθα φαίνεται ὅτι τὸ Μικρὸν Χρονικὸν μεταφράζει εἰς τὴν ἀπλουστέραν γλῶσσαν τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Φραντζῆ.

Πρέπει ἐν τούτοις νὰ θεωρήσωμεν βέβαιον ὅτι ὁ αὐτουργὸς τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ ἐβασίσετο ἐπὶ ἀντιβόλου εἰς πολλὰ σημεῖα καλυτέρου τοῦ ἀντιβόλου ἐκείνου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐστηρίχθη ὁ διασκευάσας τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Φραντζῆ Μακάριος Μελισσηνὸς καὶ γενικώτερον τῶν ἀντιβόλων ἐκείνων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθησαν οἱ παραδίδοντες σήμερον τὸ Μέγα Χρονικὸν κώδικες. Ἡ ἀξία ἐπομένως τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ κ. Παπαδόπουλος ἀνεγνώρισεν, ἀλλ' ἀπὸ ἄλλης ἀπόψεως ὀρμώμενος, παραμένει καὶ πρέπει νὰ ληφθῆ, σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τοῦτο, ἰδίως ἐκεῖ ἔνθα ὑποτίθεται ὅτι παραλαμβάνει αὐτολεξεὶ ἢ σχεδὸν αὐτολεξεὶ τὸ κείμενον τοῦ καλοῦ ἀντιβόλου του. Τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ ὀφείλομεν ἐπομένως νὰ ἀναζητήσωμεν εἰς τὸ Μέγα Χρονικὸν λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ Μικρόν. Συμφώνως πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην νομίζομεν ὅτι πρέπει νὰ τροποποιηθῆ καὶ ἡ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Φραντζῆ γνώμη τοῦ κ. Παπαδοπούλου (πβλ. ὑπ' ἀριθ. 2 πραγματείαν αὐτοῦ σελ. 179).

Αἱ διαπιστώσεις αὗται τοῦ κ. Παπαδοπούλου, ἡ προσεχῆς ἔκδοσις καὶ τῶν δύο ἄλλων βιβλίων ὑπ' αὐτοῦ καὶ ἡ ἀκριβεστέρα ἐξέτασις τῆς παραδόσεως τοῦ Μικροῦ Χρονικοῦ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν νὰ πλησιάσωμεν τὸ ἀρχικὸν κείμενον τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Φραντζῆ, εἰς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ ὁποίου αἱ ἔρευναι τοῦ κ. Παπαδοπούλου προσέφερον σπουδαιότητα συμβολῆν.

A. ΣΙΓΑΛΑΣ

Τρύφωνος Εὐαγγελίδου. *Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας.* [Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου.] Ἐν Ἀθήναις 1936 τόμ. Α' σ. 373 + CL, τόμ. Β' σ. 547.

Μετὰ τὴν πρὸ ἑβδομηκονταετίας δημοσίευσιν τοῦ «Σχεδιάματος» τοῦ αἰοιδίμου Μ. Παρανίκα, πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων λογίων ἔγραψαν ἢ εἰδικὰς μελέτας περὶ τῶν κατὰ τόπους Ἑλληνικῶν σχολείων μετὰ τὴν ἀλωσιν ἢ καὶ παρενέβαλον ἀξιολόγους περὶ αὐτῶν πληροφoρίας εἰς ἱστορικὰς καὶ ἄλλας μονογραφίας. Τὸ πολύτιμον, πλὴν διεσπαρμένον, τοῦτο ὕλικὸν καιρὸς πλεόν ἦτο νὰ συγκεντρωθῆ ἐπὶ τὸ αὐτό, ἵνα ἀφ' ἑνὸς μὲν δειχθῆ ἡ πρὸς τὴν παιδείαν ἔφεσις τῶν ὑπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν Ἑλλήνων, ἀφ' ἑτέρου δὲ διευκολυνθῆ καὶ ἡ σχετικὴ ἔρευνα.

Τὸ ἔργον τοῦτο, τὸ ἐπιστημονικὸν ἅμα καὶ ἐθνικόν, ἀφ' οὗ τὰ σχολεῖα μετὰ τῆς Ἑκκλησίας κατὰ τοὺς δυσχειμέρους ἐκείνους χρόνους ἀπετέλεσαν τὰ κέντρα, περὶ ἃ περιστράφη ὁ ὅλος βίος τοῦ ἔθνους, ἀνέλαβε νὰ φέρῃ εἰς πέρας ὁ ἐλλόγιμος συγγραφεὺς ὁ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ἐργασιῶν αὐτοῦ γνωστός.

Οὗτος ἠκολούθησε μὲν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ σχέδιον τοῦ Παρανίκα